

Cesta brazílskej portugalčiny od jazyka kolonizátorov až po jazyk nezávislého národa¹

Jana Fabová (Olomouc)

OPEN ACCESS

THE JOURNEY OF BRAZILIAN PORTUGUESE FROM THE LANGUAGE OF COLONIZERS TO THE LANGUAGE OF AN INDEPENDENT NATION

The journey of Brazilian Portuguese begins at the end of the 15th century with the Bula Caetera Treaty signed in 1493 and with the Treaty of Tordesillas in 1494. According to these treaties, the Brazilian territory was divided between the Kingdoms of Portugal and Castile. By the second of these treaties, most of the territory, now called Brazil, was handed over to the Portuguese Crown, which meant that there was now more interest in this territory than in the previous period. Preparations began for the first naval expedition to that unknown land. In 1500, under the leadership of Pedro Álvares Cabral, Portuguese colonizers came to a territory where they encountered more than a thousand indigenous languages, which greatly complicated the colonization process. In this article I will highlight the sociolinguistic history of Brazilian Portuguese, which is the outcome of five centuries of (internal) development and (external) historical events which have also increased the number of Brazilian Portuguese speakers.

KEYWORDS

colonization, Portuguese, Brazilian Portuguese, African slaves, indigenous tribes, language policy

KLÚČOVÉ SLOVÁ

kolonizácia, portugalčina, brazílska portugalčina, africkí otroci, domorodé kmene, jazyková politika

1. ÚVOD

Portugalčina, ako jazyk viacerých kolónií, získala rôzne postavenia na rôznych miestach sveta. Rozširovanie portugalského impéria viedlo k tomu, že sa tento jazyk, ktorý sa používa na piatich kontinentoch, stal jedným zo siedmich najrozšírenejších jazykov sveta. Aj keď sa portugalčina stala oficiálnym jazykom vo všetkých portugalských kolóniách, každodenná situácia sa značne líši a čas od času portugalčina zaisťuje postavenie predovšetkým národného jazyka, nie jazyka oficiálneho.²

1 Tento článok je súčasťou projektu IGA_FF_2017_043 "Románské jazyky a literatúra: medzi konfliktom a dialogem" na Filozofickej fakulte Univerzity Palackého, Olomouc, Česká republika

2 Oficiálny jazyk krajiny sa používa pri oficiálnych úkonoch a je povinným jazykom pre celú populáciu. Národný jazyk je jazyk používaný vo vymedzenej oblasti, ktorý dáva svojim používateľom povedomie o príslušnosti k určitej etnickej skupine. Národný jazyk je jazyk národa alebo územia, alebo jazyk, ktorý sa na danom území najčastejšie používa. Vo väčšine prípadov sa úradný a národný jazyk môžu považovať za jazyky, ktoré sa používajú na národnej úrovni, pretože na určitej úrovni ich používa určitá skupina populácie.

Status portugalčiny v rámci luzofónneho, teda portugalsky hovoriaceho sveta, vždy závisel od dĺžky trvania portugalskej vlády a od lokalizácie miesta, ktorá určila počet portugalských kolonizátorov. Ako príklad môžeme uviesť už spomínanú Brazíliu, Angolu alebo Mozambik. V týchto krajinách trvala portugalská vláda dlhšie, a tým ponechala hlbšie známky v oblasti jazyka, zatiaľ čo v krajinách s odľahlejšou geografickou polohou, ako napríklad Macau alebo Goa, nezostalo takmer žiadne dedičstvo portugalčiny (Silva Neto, 1960).

V Brazílii tento jazyk prešiel mnohými obdobiami. Napriek prvotným úskaliam počas kolonizácie, kedy sa Portugalčanom nepodarilo presadiť svoj jazyk medzi domorodým obyvateľstvom, sa portugalčina nakoniec stala oficiálnym jazykom Brazílie, i keď to trvalo päť storočí.

2. LINGVISTICKÝ VÝVOJ NA BRAZÍLSKOM ÚZEMÍ V 16. STOROČÍ

Na začiatku 16. storočia bolo do tejto novoobjavenej krajiny vyslaných mnoho portugalských kolonizátorov, výskumníkov a historikov, ktorí mali za cieľ preskúmať a kolonizovať brazílske územie, a tak vytvoriť úrodnú pôdu pre expanziu portugalčiny. Keď však Portugalčania prišli do Brazílie, stretli sa s veľmi odlišnou krajinou, v ktorej žili mnohé domorodé kmene, ktoré používali na svoju komunikáciu stovky domorodých jazykov.

Portugalskí kolonizátori prichádzali z geograficky odlišných území a z rôznych spoločenských tried, od guvernérov až po exilov. Tento kolonizujúci kontingent sa usídlil na brazílskom pobreží, ktorý mal geografické podmienky podobné ich vlasti. Ďalšou skupinou kolonistov boli jezuiti, ktorí prišli v roku 1549, aby sa venovali vzdelávaniu, zakladali školy, šíрили katolícku vieru a pokresťančovali pôvodné národy.

Podľa údajov autora Alberta Mussu, v prvom storočí kolonizácie počítame s tromi etnikami, ktoré obývali brazílske územie. V 16. storočí, od roku 1538 do roku 1600 integrovaní indiáni, t. j. indiáni, ktorí sa integrovali do spoločnosti portugalských osadníkov, predstavovali 50 % obyvateľstva, Európania, teda kolonizátori, predstavovali 30 % a Afričania 20 % (Mello — Altenhofen — Raso, 2011).

Príchod portugalských osadníkov radikálne zmenil život brazílskych indiánov. Počiatkový kontakt možno opísať ako prekvapenie, obdiv a dokonca rešpekt. Portugalskí kolonizátori ukázali domorodcom veľa nových vecí, ktoré indiáni prijali s vďačnosťou. Transformácia nastala až vtedy, keď sa začal zvyšovať záujem Portugalčanov o dobytie nových oblastí a indiáni im stáli v ceste. Kolonizátori, ktorí považovali domorodé etnikum za menejcenné, začali indiánov využívať na svoje služby. Novo objavená kolónia ekonomicky rástla hlavne vďaka cukrovým plantážam a následnej výrobe cukru, preto bolo potrebné usporiadať prácu. Najprv pracovnú silu zastávalo domorodé obyvateľstvo, ale keďže nespĺňalo predstavy portugalských osadníkov, pretože domorodci neboli zvyknutí na ťažkú prácu a umierali na plantážach, nová pracovná sila sa začala privážať z Afriky od roku 1538. Indiáni, ktorí prežili, postupne stratili svoje zvyky a kultúru, akceptovali kultúru a náboženstvo kolonizátorov, a takto úplne stratili pôvodnú identitu. Počet integrovaných indiánov sa postupne znižoval chorobami, ktoré priniesli kolonizátori, a takisto úmyselnými masakrami, čo viedlo

k brutálnemu poklesu pôvodného obyvateľstva na 2 % v polovici 19. stor. Indiáni, ktorí sa neintegrovali do spoločnosti kolonizátorov, utiekli do brazílskeho vnútrozemia, zatiaľ čo koloniálny proces bol sústredený hlavne na pobreží (Teyssier, 1982).

2.1 JAZYKY POUŽÍVANÉ NA BRAZÍLSKOM ÚZEMÍ V 16. STOROČÍ

Ako sme práve videli, v 16. storočí sa v Brazílii uskutočnilo stretnutie troch úplne odlišných etníc vo všetkých aspektoch. Takže denné spolužitie týchto národov na jednom území vyžadovalo určité spojenie, pretože každá skupina hovorila svojimi vlastnými jazykmi. Vzhľadom na širokú škálu jazykov môžeme hovoriť o multilingválnom období. Komunikácia začala gestami a mimikou, ktoré boli postupne nahradené rôznymi variantmi interkomunikačných jazykov.

2.1.1 DOMORODÉ JAZYKY

Na začiatku kolonizácie sa v Brazílii používalo viac ako tisíc domorodých jazykov, pochádzajúcich z niekoľkých jazykových skupín. Pokiaľ ide o presný počet domorodých jazykov v pre-koloniálnej Brazílii, teda na začiatku 16. storočia, podľa odhadov Aryona Rodriguesa to bolo 1175, z ktorých takmer 85 % zmizlo počas decimovania indiánov v koloniálnom období, ich pokles, ako aj pokles ich používateľov pokračuje dodnes (Mello — Altenhofen — Raso, 2011).

Podľa Antônia Houaissa sa počet domorodých jazykov v minulosti pohyboval až okolo 1500. Medzi najpoužívanejšie jazyky patrili tie z kmeňa Tupi, konkrétne z jazykovej rodiny Tupi-Guarani. Najrozšírenejšie boli tri kmene, ktoré osídlili brazílske pobrežie, kmeň *tupinambá*, *tupiniquim* a *guarani*. Boli to práve jazyky týchto kmeňov, s ktorými portugalskí kolonizátori prišli do bezprostredného kontaktu na začiatku kolonizácie (Houaiss, 1985).

2.1.2 JAZYK KOLONIZÁTOROV

Európska portugalčina, ako jazyk zjednotený a zdokumentovaný v 13. storočí, prišiel do Brazílie v roku 1500. Tento jazyk mal bohatú dialektickú rozmanitosť, teda nemal rovnaké charakteristiky. Hoci väčšina kolonizátorov prišla z Lisabonu a Coimby, kde sa hovorí štandardnou portugalčinou, nestačilo to, aby sa táto čistá portugalčina implantovala aj v Brazílii. Čo sa týka rozdielu medzi portugalskými variantmi pochádzajúcimi z Európy, neboli to len geografické dialekty, ale aj sociálne nárečia. Sociálny status kolonizátorov ovplyvnil aj ich jazyk. Iba menšina portugalskej populácie bola v tej dobe gramotná. Takže môžeme usúdiť, že v prvých koloniálnych storočiach sa na brazílskom území narodila zmes regionálnych a sociálnych dialektov európskej portugalčiny.

Podľa Listu Pera Vaz de Caminhu, prví portugalskí osadníci neprišli do Brazílie šíriť svoj jazyk, ale naopak, prišli sa naučiť jazyk domorodcov, a tak neskôr priniesť kresťanstvo a myšlienky európskej kultúry. Táto jazyková politika bola plne implementovaná jezuitmi, ktorí v 17. storočí zgramatikalizovali jazyk *tupinambá*, najpoužívanejší domorodý jazyk na pobreží, použitím štruktúr portugalskej gramatiky. Tento jazyk je považovaný za prvý štandardný jazyk (viz 3.2.1). Jazyková situácia v šest-

OPEN ACCESS

nástom storočí ukázala, že portugalčina nebola dominantným jazykom v brazílskej kolónii, ale predstavuje len jeden z mnohých jazykov, ktorý bol používaný na tomto viacjazyčnom území (Houaiss, 1985).

2.1.3 AFRICKÉ JAZYKY

Keďže portugalský jazyk predstavoval jeden z hlavných prostriedkov kolonizácie, pri obrovskom príleve otrokov Portugalčania museli zabrániť príchodu afrických jazykov. Na splnenie tohto cieľa použili veľmi krutú politiku, ktorá začala už v afrických prístavoch. Jej hlavnou myšlienkou bolo zmiešať otrokov z rôznych krajín používajúcich rôzne materinské jazyky a nechať ich niekoľko týždňov až mesiacov na lodi pred vyplávaním do Brazílie. Portugalčanom sa tento cieľ podarilo splniť a tak zabrániť používaniu afrických jazykov na brazílskom území. Práve preto bol proces importovania otrokov do Brazílie taký dlhý a zložitý. Otroci si počas doby, kedy boli v kontakte s inými africkými jazykmi museli vytvoriť spoločný komunikačný jazyk, ktorý obsahoval prvky jazyka najrozšírenejšieho. Podľa historika Alberta Mussu mal jazyk *bantu* najvyšší počet používateľov, a to v každom období kolonizácie, v 16. storočí až 35%. Avšak ani tomuto jazyku sa nepodarilo získať úrodnú pôdu v novej kolónii (Fiorin — Petter, 2008).

2.1.3.1 POSTUP OSVOJOVANIA SI PORTUGALČINY

Keď prišli Afričania do Brazílie a začali spolunažívať s osadníkmi, museli spolu komunikovať, čo pre nich znamenalo naučiť sa jazyk bielych kolonizátorov. Tento dlhodobý kontakt mal za následok vznik jazyka s výraznými črtami jazyka dominantného, v tomto prípade portugalského a znalosti afrických jazykov, teda základov materinských jazykov používaných počas plavby do Brazílie. Africký *pidgin*, dorozumievací jazyk afrických otrokov, bol jednoduchý, ale účinný a zohral úlohu prvého dorozumievacieho jazyka medzi Portugalčanmi a Afričanmi. Tento jazyk bol neskôr skompletizovaný pokiaľ ide o gramatiku a lexikum, rozšíril sa a stal sa materinským jazykom pre potomkov otrokov a kolonizátorov a postupne sa rozšíril po celom území (Fiorin — Petter, 2008).

Ako už bolo povedané, jazyková politika zriadená portugalskými kolonizátormi a naučenie sa jazyka šíreného ústnou formou boli hlavnými faktormi, ktoré sú zodpovedné za rôznorodosť európskej a brazílskej portugalčiny. Povinnosťou portugalských pánov bolo naučiť otrokov základy portugalčiny, aby porozumeli rozkazom. Pre nich bola táto minimálna znalosť jazyka postačujúca. Takže už v prvom storočí kolonizácie môžeme hovoriť o zrode novej portugalčiny, teda portugalčiny, ktorá vznikla z kontaktu medzi Afričanmi a Portugalčanmi.

3. JAZYKOVÁ SITUÁCIA V 17. STOROČÍ

V porovnaní so 16. storočím sa populácia v 17. storočí stala rozmanitejšou príchodom nových etnických skupín. Kým v prvom storočí po objavení Brazílie môžeme hovoriť iba o troch etnických skupinách, t. j. Európania, indiáni a Afričania, o sto rokov

neskôr už môžeme počítať aj s ich potomkami, t. j. populácia sa obohatila o bielych Brazílčanov, teda potomkov Portugalčanov narodených v Brazílii, o brazílskych černochoch, teda potomkov Afričanov narodených v Brazílii, a o mulatov, teda potomkov Portugalčanov a Afričanov. Malé percento populácie tvorili aj mameluci, teda potomkovia Afričanov a indiánov, a mestici, potomkovia indiánov a belochoch. Napriek tomu tieto dve menšiny nie sú uvedené v oficiálnych demografických údajoch, pretože ich počet bol pravdepodobne nevýznamný v porovnaní napríklad s populáciou mulatov.

3.1 ETNIKÁ OBÝVAJÚCE BRAZÍLIU V 17. STOROČÍ

Počet integrovaných indiánov klesol v dôsledku brutálnej decimácie a chorôb z 50 % v 16. stor. na 10 % v 17. stor. a na 8 % v 18. stor. Počet Európanov sa tiež znížil, z 30 % v 16. stor. na 25 % v 17. stor. a na 22 % v 18. stor. Toto zníženie počtu Európanov neznamená, že osadníci prestali prichádzať, ale je výsledkom miešania bieleho obyvateľstva s africkými otrokmi a vytvorením populácie mulatov, a tiež vďaka novému prvkovi, a síce potomkom bielych Portugalčanov narodených v Brazílii nazývaných bieli Brazílčania, ktorí predstavovali 5 % spoločnosti, ale v 18. stor. už 10 %, počet mulatov bol v 17. stor. 10 % a v 18. stor. sa takmer zdvojnásobil, na 19 %. Počet Afričanov vzrástol z 20 % v 16. stor. na 30 % v 17. stor. a opäť klesol na 20 % v 18. stor. Tu si môžeme všimnúť, že počet Afričanov klesol v 18. stor., čo však neznamená, že otroci boli menej potrební, avšak už v 17. stor. sa zrodila populácia čiernych Brazílčanov, teda potomkov afrických otrokov. Na konci 17. a začiatkom 18. stor. vzrástol dopyt po otrokoch hlavne kvôli ťažbe drahých kameňov a cenných kovov. Obyvatelia, ktorí v tejto dobe prišli do Brazílie, boli odoslaní do štátov Minas Gerais, Mato Grosso a Goiás, kde bola potrebná africká pracovná sila pri ťažbe zlata a diamantov. Neskôr sa táto pracovná sila presunula do Ria de Janeiro z dôvodu práce na cukrových plantážach (Mello — Altenhofen — Raso, 2011).

3.2 POUŽÍVANÉ JAZYKY V 17. STOROČÍ

Keďže od začiatku 17. stor. bola kolonizácia vykonávaná vo väčšej miere, čoraz viac sa objavovala potreba spoločného jazyka. Ale ani kolonizačný proces, ani evanjelizácia počas prvých desaťročí kolonizácie nedokázali dostať portugalčinu na úroveň prvého komunikačného jazyka. Okrem tohto problému na začiatku 17. stor. museli Portugalčania čeliť aj jazyku holandských osadníkov, ktorí počas troch desaťročí okupovali brazílske územie. Napriek myšlienke šírenia portugalského jazyka boli to vždy práve domorodé jazyky, ktoré zastávali úlohu prostriedkov komunikácie.

3.2.1 LÍNGUAS GERAIS³

Termín štandardné jazyky sa vzťahuje na jazyky, ktoré vznikli z kontaktu európskej portugalčiny s domorodými jazykmi kmeňa *tupi* a jazykovej rodiny *tupi-guarani*. Keď

3 *Línguas gerais* (jed. č. *língua geral*), v našom preklade štandardné jazyky, boli prvými komunikačnými jazykmi medzi portugalskými kolonizátormi a domorodým obyvateľstvom,

OPEN ACCESS

sa zvýšil počet miešancov, prítomnosť portugalčiny klesla a Portugalčania už nemohli ďalej popierať túto prevahu a význam domorodých jazykov. Tak vznikla úrodná pôda pre vznik a formovanie štandardných brazílskych jazykov. Prvý štandardný jazyk, t.j. *língua geral*, bol vytvorený na základe prvkov jazyka *tupinambá*, ktorý bol najrozšírenejším jazykom na brazílskom pobreží, kde boli sústredení bieli kolonizátori a indiáni rôznych kmeňov, a portugalčiny, ktorá dala tomuto jazyku gramatickú štruktúru.

Língua geral sa stala komunikačným jazykom a taktiež materinským jazykom pre potomkov všetkých etnických skupín narodených na území, kde sa tento jazyk používal, vrátane časti černošského etnika, ktoré obývalo toto územie. Tento jazyk zabránil prevládnutiu portugalčiny v Brazílii, pretože sa šírila veľmi rýchlo a stal sa jazykom kolonizácie. Avšak tým, že bol prenášaný iba ústnou formou sa stal veľmi heterogénnym, a keďže bol stále rozšírenejším na tak veľkom území ako bolo to brazílske, bolo nemožné, aby sa zabránilo jeho roztriešteniu do regionálnych variantov, z ktorých boli najpoužívanejšími *língua geral paulista*, ktorá vznikla z kontaktu portugalčiny a jazyka *tupi* a bola používaná v pobrežnej oblasti štátu São Paulo a *língua geral amazônica*, ktorá pozostávala z prvkov portugalčiny a jazyka *tupinambá*, tento jazyk sa čiastočne zachoval v jazyku *nheengatu*, ktorý je dodnes používaný v povodí rieky Rio Negro v štáte Amazonas (Mattos e Silva, 2004).

3.2.2 LINGVISTICKÁ POLITIKA MARKÍZA DE POMBALA

V 17. stor. bola populácia brazílskych belochoch, ktorí nadobudli portugalčinu od svojich rodičov, jediným šíriteľom portugalčiny, ktorá bola najviac podobná portugalčine európskej. Je však potrebné upozorniť na skutočnosť, že s každou generáciou brazílskych belochoch sa portugalčina postupne odkláňala od portugalčiny, ktorá prišla s prvými portugalskými osadníkmi. Táto mala byť šírená v jezuitských školách, avšak nebol na ňu kladený príliš veľký dôraz. Reforma markíza de Pombala bola v 18. stor. najdôležitejším momentom pre brazílsku jazykovú politiku. Táto reforma, v prospech portugalčiny, v roku 1757 zakázala používanie štandardných jazykov a latinčiny. O dva roky neskôr, v roku 1759, markíz de Pombal svojím rozhodnutím úplne zmenil jazykovú budúcnosť Brazílie, ktorá mohla byť multilingválnou krajinou, a vyhlásil portugalčinu za úradný jazyk kolónie, za povinný jazyk v oficiálnej dokumentácii a jediný vyučovací jazyk.

3.2.3 ŠTANDARDNÁ BRAZÍLSKA PORTUGALČINA

Štandardná brazílska portugalčina, teda portugalčina naučená a šírená v ústnej podobe existovala od 17. stor., avšak svoje miesto v brazílskej spoločnosti našla až v 18. stor., po implementovaní Pombalovho zákazu používať štandardné jazyky. Najpočetnejšími šíriteľmi tohto jazyka boli africkí černosi, ktorí v tej dobe prichádzali do Brazílie. Podľa historika Alberta Mussu nemožno poprieť účasť Afričanov na formovaní brazílskej portugalčiny. S týmto nedostatočne získaným jazykom sa otroci roz-

---

ktoré sa postupne rozšírili a začali slúžiť aj černošskému etniku, ktoré obývalo východné pobrežie Brazílie.

šírili na celom brazílskom území a vykonávali rôzne funkcie, od práce na cukrových plantážach až po pomocné činnosti v rodinách kolonizátorov (Mattos e Silva, 2004).

V druhej polovici 18. stor. brazílska portugalčina počítala len s malým vplyvom domorodých jazykov, tie boli pozorované iba v lexikálnej oblasti, pretože indiáni, ktorí prežili boli buď integrovaní, alebo utiekli do chránených lokalít, kde sa im sčasti podarilo zachovať svoje jazyky. Jazyková situácia sa v týchto dvoch storočiach v porovnaní so 16. stor. značne zmenila. Pokiaľ ide o štandardné jazyky vytvorené v 17. stor., tie slúžili nielen domorodcom a jezuitom, ale aj Afričanom a takisto obyvateľom bielej rasy, ktorí prišli do Brazílie a vstúpili do domorodých komunit. Okrem štandardných brazílskych jazykov vytvorených na základe portugalčiny a domorodých jazykov existovali aj africké všeobecné jazyky, o ktorých však nemáme veľa informácií, vieme len to, že sa používali v oblastiach kde sa nachádzalo mnoho Afričanov, napr. na plantážach a v oblastiach ťažby drahých kameňov. Pokiaľ ide o portugalčinu, napriek štatútu oficiálneho jazyka kolónie ešte nemôžeme hovoriť o jej víťazstve. Hoci európska portugalčina zohrávala modelovú úlohu, nestačilo to, aby mala portugalčina používaná v Brazílii rovnaké charakteristiky ako tá európska. Štandardná brazílska portugalčina, teda predchodca dnešnej brazílskej portugalčiny, vznikla z kontaktu domorodého, afrického a portugalského obyvateľstva (Mattos e Silva, 2004).

4. SOCIÁLNO-HISTORICKÁ SITUÁCIA V 19. A 20. STOROČÍ

Obdobie 19. a 20. stor. bolo veľmi bohaté na historické udalosti, ktoré ovplyvnili Brazíliu nielen z lingvistického hľadiska. V tejto dobe sa uskutočnilo mnoho sociokultúrnych, politických a jazykových reforiem. V roku 1808 sa stala najdôležitejšia udalosť tohto storočia, t. j. presun portugalského kráľovského dvora z Lisabonu do Ria de Janeiro, ktoré sa stalo novým hlavným mestom portugalského kráľovstva. Toto rozhodnutie bolo vyvolané útokom Napoleona na Portugalsko, ktoré nedodržalo kontinentálnu blokádu a pokračovalo v obchodovaní s Anglickom. S príchodom kráľovskej rodiny sa postavenie portugalčiny v Brazílii ešte viac posilnilo. V tom istom roku založila kráľovská rodina prvú tlačiareň, nazývanú Royal Press, na publikovanie literárnych diel. Zriadená bola aj kráľovská vojenská akadémia a mnoho ďalších škôl, pretože vzdelávanie bolo jedným z najdôležitejších cieľov portugalskej kráľovskej rodiny. Neskôr boli zriadené múzeá a knižnice (Klíma, 2011).

Od roku 1808 začala urbanizácia. Bolo to hlavne biele obyvateľstvo, ktoré sa usadilo v mestách, kde malo prístup k vzdelávaniu, zatiaľ čo ostatné etniká naďalej obývali vidiecke oblasti. Týmto patrilo biele obyvateľstvo k privilegovanej spoločenskej triede. Po príchode kráľovskej rodiny začali prichádzať prisťahovalci, najskôr portugalskí, potom imigranti z iných krajín. Pristahovalectvo bolo veľmi dôležité pre prosperitu a diverzifikáciu brazílskeho hospodárstva. Najpočetnejšie jazykové skupiny, ktoré prišli do Brazílie, boli nepochybne arabčina, japončina, čínština, kórejčina, angličtina, holandčina, španielčina, taliančina a nemčina.

Historické udalosti v Portugalsku v roku 1820 vyžadovali návrat kráľa Jána VI., ktorý nechal svojho syna, princa Pedra I. v Brazílii. Od príchodu portugalskej rodiny sa Brazílčania cítili dôležitejší, ich územie už malo všetky potrebné predpoklady na

to, aby mohlo fungovať nezávisle. Napriek negatívnym reakciám Portugalska, ktoré nechcelo stratiť svoju kolóniu, po stáročia dodávajúcu veľa surovín, Brazília vyhlásila svoju nezávislosť v roku 1822.

Od roku 1824 v dôsledku ekonomických problémov v európskych krajinách začali prichádzať Nemci a Rakúšania, ktorí sa usadili v Riu Grande do Sul a v Santa Catarine, Ukrajinci a Poliaci sa usadil hlavne v štáte Paraná, Taliani v São Paule, Santa Catarine a v Riu Grande do Sul. V 20. stor. prišli Japonci, Kórejci a Číňania. Pristahovalci zohrali veľmi potrebnú pracovnú silu pre rozvoj Brazílie, pracovali v rôznych obchodných oblastiach, na kávových farmách, priemysle a poľnohospodárstve.

Jeden z kľúčových momentov bol nepochybne príchod romantizmu, kedy sa začali publikovať literárne diela v portugalskom jazyku, ktorý sa už zjavne odlišoval od jazyka používaného v Portugalsku. Individualizmus a nacionalizmus sa v krajine prebúdzali prostredníctvom literatúry, ktorá vyzdvihovala všetko brazílske a tiež formálnu voľnosť jazykovej formy, čo viedlo k tomu, aby sa brazílska portugalčina rozlišovala ešte viac od tej európskej.

V 19. storočí sa začali objavovať mnohé svetové organizácie, ktoré požadovali oslobodenie otrokov. Aj do Brazílie prišlo abolicionistické hnutie. Od roku 1870 boli na juhu Brazílie otroci nahradzovaní pristahovalcami, ktorí pracovali v priemysle, zatiaľ čo na severovýchode, kde imigranti nedorazili, bola africká práca stále potrebná, ale nie v rovnakej miere ako predtým. Prvé kroky k zrušeniu otroctva nastali v rokoch 1850 a 1871, keď deti otrokov narodené po tomto roku boli slobodné. So zlatým zákonom podpísaným princeznou Izabelou v roku 1888 nastalo konečné a nesporné oslobodenie čiernych otrokov v Brazílii. V roku 1889 sa skončilo obdobie cisárstva, kedy brazílske provincie získali štatút štátov federácie a Brazília sa stala Federatívnou republikou, deklarovanou ústavou z roku 1891 (Klíma, 2011).

V roku 1922 sa uskutočnil Týždeň moderného umenia v São Paule. Hlavným cieľom tejto udalosti bolo oslobodenie brazílskeho umenia od európskych modelov a vytvorenie národnej brazílskej kultúry. Týždeň moderného umenia inšpiroval brazílske elity, aby sa zaoberali potrebou definovať brazílsky národ, to znamená všetko, čo bolo brazílske. Práve v tomto období sa objavila myšlienka obnovenia brazílskej kultúry v oblasti jazyka, ktorý charakterizuje národnú populáciu, to znamená používanie brazílskej portugalčiny bez predpisov vlastných európskej portugalčine (Silva Neto, 1986).

4.1 ETNICKÉ SKUPINY

V roku 1808 dosiahol počet obyvateľov Brazílie 4 milióny. Rio de Janeiro ako hlavné mesto získalo s príchodom portugalského kráľovského dvora 15 tisíc Portugalčanov, ktorí zdvojnásobili mestské obyvateľstvo. Na základe demografických údajov z 19. stor. sa prítomnosť integrovaných indiánov a Afričanov výrazne zmenšila. V dôsledku toho klesol aj podiel brazílskych černochoch, kým populácia mulatov stúpala. Biele obyvateľstvo rástlo od druhej polovice 19. storočia, po príchode európskych pristahovalcov. Pokiaľ ide o Európanov, títo boli menej početní, pretože počet bielych Brazílčanov neustále vzrastal nielen preto, že zahŕňal potomkov kolonizátorov, ale aj pristahovalcov, ktorí začali prichádzať v tomto období, a ich potomkov. S migráciou

dorazilo do Brazílie tiež nové etnikum, ázijská rasa, ktorá priniesla japončinu, čínštinu a kórejštinu, tiež nazývaná ako brazílska žltá rasa (Silva Neto, 1986).

4.2 ROZDIELY MEDZI PORTUGALČINOU V RÁMCI BRAZÍLIE

Rozdiely v rámci brazílskej portugálčiny, teda hlavne jej výslovnosť a z časti aj lexikum, možno pripísať historickému vývoju územia. Brazília bola kolonizovaná rôznymi národmi a v rôznych historických obdobiach. Príchod európskych imigrantov mal veľký vplyv na portugálčinu už rozšírenú po celom brazílskom území, tieto rozdiely sú viditeľné dodnes. Zatiaľ čo na juhu došlo k masívnemu prisťahovalectvu Talianov, Nemcov a imigrantov z východnej Európy, brazílsky severovýchod, hlavne štát Pernambuco, bol po dobu pár desaťročí kolonizovaný Holanďanmi. Brazílska portugálčina používaná na brazílskom juhu, teda v štáte Santa Catarina a Rio Grande do Sul, sa vyhla vplyvu černošských jazykov a bola ovplyvnená hlavne taliančinou, nemčinou a taktiež španielčinou používanou v hraničiacich štátoch, táto portugálčina je vo výslovnosti o niečo tvrďšia v porovnaní s portugálčinou používanou na severe Brazílie, kde je aj dodnes zjavný vplyv domorodých a afrických prvkov. V štáte Rio de Janeiro, ktoré bolo sídlom portugalského kráľovského dvora možno vnímať vplyv prostredníctvom výrazného portugalského š. Severný región Brazílie bol v dôsledku geografickej vzdialenosti menej vystavený jazykovému vplyvu imigrantov, a preto si portugálčina používaná v tejto časti zachovala prízvuk podobný domorodým jazykom (Ilari — Basso, 2006).

Veľmi často sa stáva, že ľudia z juhu nerozumejú viacerým výrazom, ktoré používajú ľudia žijúci na severe a naopak, ako príklad môžeme uviesť preklad slova sveter, mikina, na severe *o capote*, na juhu *o moleton*. Portugálčina južnej Brazílie a hlavne štátu Rio de Janeiro je vo výslovnosti podobná portugálčine európskej, zatiaľ čo gramatika bola v porovnaní s európskou portugálčinou zjednodušená a v takej forme sa zachovala na celom brazílskom území. Čo sa týka porozumenia Brazílčanov európskej portugálčine, tak obyvatelia severu, ktorí sa predtým s touto portugálčinou nestretli jej takmer nerozumejú, problémy im spôsobuje výslovnosť, komplexnejšia gramatika a rozdielne lexikum, zatiaľ čo obyvatelia juhu dokážu európskej portugálčine porozumieť viac. Portugálčania brazílskej portugálčine rozumejú, dokonca radi napodobňujú výslovnosť, ktorá im pripadá exotická.

4.3 NORMA BRAZÍLSKEJ PORTUGALČINY

Po vyhlásení brazílskej nezávislosti v roku 1822 sa zvýšilo národné povedomie a túžba mať vlastný jazyk oslobodený od tradičných gramatických prvkov európskej portugálčiny. V prvej ústave v roku 1934 získala portugálčina status národného jazyka nezávislej krajiny, ale až v roku 1988 sa stala oficiálnym jazykom Brazílie. Napriek tomu, že spoločný jazyk je jedným z rozhodujúcich kritérií, ktoré formujú národnú identitu, Brazília, ktorá je nezávislou krajinou už takmer dve storočia, nedisponuje žiadnou oficiálnou normou, ktorá by bola akceptovateľná a odzrkadľovala by jazyk väčšiny populácie. Brazílska portugálčina, napriek faktu, že sa výrazne líši od tej európskej, neustále nasleduje normu zakorenenú v tradičných portugalských gramati-

kách. Hlavným faktorom, ktorý je zodpovedný za absenciu jazykovej normy je nepochybne množstvo lingvistických variantov, t. j. variantov diastratických, teda nárečia spoločenských vrstiev, a variantov diatopických, teda geografických nárečí. Napriek existencii viacerých používaných noriem je veľmi ťažké rozhodnúť či je to jedna z regionálnych variantov alebo jedna z variantov sociálnych, ktorá by mala plniť funkciu normy pre čo najväčší počet používateľov (Svobodová, 2014).

4.3.1 SOCIÁLNE JAZYKOVÉ VARIANTY

Regionálne jazykové varianty sú menej vhodnými kandidátmi na vytvorenie zjednocujúcej jazykovej normy, pretože dialekty ako také sú chápané ako istý odklon od normy a veľmi často predstavujú druhoradé varianty. Ak má norma slúžiť čo najväčšej časti populácie, mala by obsahovať tie najviac zaužívané prvky. Keďže väčšina obyvateľstva Brazílie obýva mestské časti, ako najviac reprezentatívna sa javí *norma urbana*, t. j. mestská norma. Avšak aj v rámci tejto normy existuje veľmi veľa sociálnych variantov, dva najpoužívanejšie sú bežný hovorový variant, t. j. *norma popular*, a variant používaný vysokoškolsky vzdelanými vrstvami obyvateľstva, t. j. *norma culta*. Zatiaľ čo *norma culta* slúži ako formálna norma pre písomný styk, takmer sa neobjavuje v styku hovorovom, je vnímaná ako norma istej spoločenskej prestíže, *norma popular* je norma hovorovej portugálčiny so zjednodušenými morfológickými a syntaktickými prvkami, ktorá sa vyvinula vo vidieckych oblastiach, je bezpochyby najrozšírenejšia zo všetkých sociálnych noriem. *Norma culta* je založená na prvkoch európskej portugálčiny, obsahuje komplexnejšiu syntax a taktiež rozdiely v lexiku. Na jednej strane je táto norma pre svoj modelový charakter vnímaná ako ideálna pre potreby oficiálnej jazykovej normy, taktiež je používaná v školských učebniciach, ale na strane druhej neodzrkadľuje skutočný jazyk používaný v každodennej komunikácii a pre používateľov bežnej hovorovej normy je často vnímaná ako cudzí jazyk, spôsobuje problémy pri výučbe a rovnako má za následok aj veľký počet analphabetov, pretože vo väčšine prípadov portugálčina používaná doma a v škole je natoľko odlišná, že žiaci jej nerozumejú, a tak prestávajú navštevovať školu. Avšak ani *norma popular* nie je pre svoj zjednodušený charakter reprezentatívna na vytvorenie oficiálnej jazykovej normy, naviac obsahuje prvky, ktoré sú považované za neakceptovateľné, ba až chybné, napríklad nesprávne časovanie slovies, kedy sa pre všetky osoby používa len tvar 1. a 3. os. jed. č. alebo používanie osobných zámen namiesto zámen predmetových (Bagno, 2001).

Napriek všetkým snahám brazílskych lingvistov pri tak obrovskom území a takej rôznorodosti jazyka nie je jednoduché stanoviť oficiálnu normu brazílskej portugálčiny, ktorá by zodpovedala reči väčšiny populácie, a tak v popredí zostávajú obe už zmieňované normy, *norma culta*, ktorá je určitým modelom pre písomný prejav, a *norma popular*, ktorá je akceptovaná ako norma hovorového jazyka.

5. ZÁVER

Počas storočí získala portugálčina v Brazílii rôzne statusy ovplyvnené sociálnymi a politickými udalosťami. Na začiatku kolonizácie slúžila portugálčina len kolonizá-

torom a mala status akejsi sociálnej prestíže pre biele obyvateľstvo. Avšak Portugalčania nemohli ignorovať existenciu toľkých domorodých jazykov a pochopili potrebu spoločného jazyka. Na základe toho jezuiti vytvorili štandardný jazyk na základe prvkov jazyka *tupinambá* a portugalčiny. Portugalčina síce nezískala v spoločnosti miesto prvého komunikačného jazyka, ale jej gramatické prvky slúžili na vytvorenie nového komunikačného jazyka. V 18. stor. sa situácia vďaka Pombalovej reforme zmenila a portugalčina sa stala oficiálnym jazykom kolónie a takisto národným jazykom Brazílie. Neustále rastúce rozdiely medzi brazílskou a európskou portugalčinou viedli k prvým pokusom o rozlišovanie týchto dvoch jazykov. Vyhlásenie brazílskej nezávislosti síce posilnilo postavenie portugalčiny, ale až v roku 1988 sa stala oficiálnym jazykom Brazílie. Cieľ portugalských kolonizátorov, teda stanoviť portugalčinu ako oficiálny jazyk, sa podarilo splniť až po takmer piatich storočiach od začiatku kolonizácie.

LITERATÚRA

- BAGNO, M. (2001): *Português ou Brasileiro? Um convite à pesquisa*. São Paulo: Parábola.
- CARDOSO, S. A. M. — MOTA, J. A. — MATTOS E SILVA, R. V. (2006): *Quinhentos anos de história lingüística do Brasil*. Salvador: Secretaria da Cultura e Turismo do Estado da Bahia.
- FIORIN, J. L. — PETTER, M. (2008): *África no Brasil. A formação da língua portuguesa*. São Paulo: Contexto.
- HOUAISS, A. (1985): *O Português no Brasil. Pequena Enciclopédia da Cultura Brasileira*. Rio de Janeiro: Unibrade.
- ILARI, R. — BASSO, R. (2006): *O português da gente. A língua que estudamos, a língua que falamos*. São Paulo: Contexto.
- KLÍMA, J. (2011): *Dějiny Brazílie*. Praha: Lidové Noviny.
- MATTOS E SILVA, R. V. (2004): *Ensaio para uma sócio-história do português brasileiro*. São Paulo: Parábola.
- MELLO, H. — ALTENHOFEN, C. V. — RASO, T. (2011): *Os contatos linguísticos no Brasil*. Belo Horizonte: Editora UFMG.
- SILVA NETO, S. DA. (1960): *A língua portuguesa no Brasil: problemas*. Rio de Janeiro: Acadêmica.
- SILVA NETO, S. DA. (1986): *Introdução ao estudo da língua portuguesa no Brasil*. Rio de Janeiro: Presença.
- SVOBODOVÁ, P. (2014): A Problemática da Formação da Norma Padrão do Português Brasileiro. In: Z. BURIANOVÁ — K. RITTEROVÁ — P. SVOBODOVÁ, *Reflexos da Política Brasileira na Cultura, Linguística e Literatura*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- TEYSSIER, P. (1982): *História da língua portuguesa*. Lisboa: Sá da Costa.

Jana Fabová | Katedra romanistiky, FF UP | Křížkovského 10, 779 00 Olomouc

ORCID ID: 0000-0001-9940-2015

fabovjana@gmail.com